

Відгук

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора
Браславської Оксани Володимирівни

на дисертацію

Чалої Ольги Василівни

**на тему: Формування краєзнавчої компетентності майбутніх
географів у процесі фахової підготовки»**

поданої на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»

01 «Освіта / Педагогіка»

Відгук позитивний.

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Сучасна система загальної середньої освіти одним із ключових завдань до вирішення передбачає формування географічного мислення учнів, розуміння ними суспільних, культурно-історичних й соціально-економічних процесів, а у зв'язку з цим подолання доктринерства в професійній діяльності вчителя географії, підвищення рівня застосування ним емпіричної теорії пізнання навколишнього середовища, де чільне місце займає краєзнавчий матеріал. Тому відзначаємо актуальність опонованого дисертаційного дослідження, яка пов'язана з потребою розвитку краєзнавчих знань, умінь і навичок та активності майбутніх географів у процесі краєзнавчих досліджень, формування мотивації до творчості у їх здобутті та створення сучасного освітнього середовища як засобу набуття краєзнавчої компетентності.

Цікавим є розуміння авторкою краєзнавства в педагогічному та науковому аспектах. Зокрема, на с. 9 автореферату вказано, що краєзнавство «передбачає накопичення знань про рідний край, їхнє теоретико-методологічне осмислення й наукове узагальнення, поступове впровадження в освітній процес краєзнавчого компонента, що зумовлено суспільними, культурно-історичними й соціально-економічними змінами та широко зазначено в сучасній педагогічній думці, реалізується через краєзнавчу діяльність».

Стрімка модернізація знань, зниження застандартизованості навчання за рахунок розвитку індивідуальних здібностей, реальних пізнавальних можливостей кожного у використанні досягнень географічної науки сприяють формуванню практичних навичок студентів-географів у краєзнавчій роботі – на що і спрямовано процес формування краєзнавчої компетентності майбутніх учителів географії. Дисертанткою запропоновано розроблені методи відбору краєзнавчої інформації для засвоєння студентами змісту навчального матеріалу географічних дисциплін, що надає роботі вагомості в рамках сучасних педагогічних досліджень.

Позитивно сприймаємо визначене автором поняття краєзнавчої компетентності майбутніх учителів географії як володіння фахівцями сукупністю знань, умінь, навичок та досвіду, необхідних для продуктивної краєзнавчої діяльності, що проявляється в усвідомленні цінностей рідного краю. Разом з тим, автором виокремлено функції краєзнавчої роботи як умови формування краєзнавчої компетентності: освітньо-просвітницьку, пізнавально-дослідницьку, практико-збережувальну, культуро-творчу (дис. с. 4-5). Важливим є і визначення автором краєзнавчої (професійної) підготовки майбутніх географів як «найважливішої умови подальшої професійно-педагогічної діяльності, яка спрямована на формування краєзнавчої компетентності, розвиток професійно значущих якостей, педагогічних здібностей і основ педагогічної майстерності» (дис. с. 76-77).

З огляду на сучасні підходи до структури компетентності як загальнонаукового феномену, схарактеризовано та розкрито компоненти структури краєзнавчої компетентності майбутніх географів: мотиваційно-потребнісний (свідоме позитивне ставлення до набуття краєзнавчих знань та досвіду їх застосування, настанова до постійної самоосвіти в процесі самостійної дослідницької краєзнавчої роботи, активне прагнення до досягнення успіху в ході виконання завдань самостійної дослідницької краєзнавчої роботи високого ступеня складності); емоційно-вольовий (прояв волі та наполегливості в саморозвитку; у ході здобування знань про рідний

край, його історичне минуле, соціально-економічний розвиток, культурну спадщину та ін., здатність до тривалого напруження всіх сил організму в досягненні особистісно значущої мети, цілеспрямованості, творчої активності в системі позаурочних форм пізнання дійсності, витримки, зокрема й у критичних ситуаціях, під час суперечок, самостійності, ініціативності, відповідальності за досягнення поставлених цілей, вольового напруження у вирішенні завдань, пов'язаних з пізнавально-краєзнавчою діяльністю), когнітивний (готовність до постійного підвищення освітнього рівня, потреба в актуалізації та реалізації свого особистісного потенціалу, здатність до самостійного пізнання і здобування краєзнавчих знань); діяльнісно-комунікативний (засвоєння здобувачами освіти необхідних умінь та навичок у процесі краєзнавчої діяльності та комунікації, соціальної активності і функційної грамотності (відмінність фактів від домислів, володіння вимірювальними навичками, використання різних методів пізнання)). Обгрунтовано критерії сформованості у майбутніх фахівців з географії краєзнавчої компетентності: мотиваційно-потребнісний, когнітивний, діяльнісно-комунікативний та емоційно-вольовий.

Дисертаційне дослідження Чалої Ольги Василівни, безумовно, розкриває одну з вагомих проблем, що стосується освітнього процесу у вищій школі, підготовки майбутнього вчителя географії до вивчення особливостей рідного краю. У роботі майбутнього вчителя географії потрактовано як «географа» – людину з професійною географічною освітою яка володіє глибокими знаннями не тільки з географії в цілому, а й знаннями основ загального землезнавства, геології, картографії, ґрунтознавства, біогеографії, країнознавства та краєзнавства» (дис. с. 64). Актуальними якостями компетентних географів авторка вважає: спеціальні: об'єктивні (наукова підготовка) і суб'єктивні (педагогічна майстерність, зацікавленість, творчість і т.д.); особистісні: громадянська позиція, моральна чистота, тактовність, педагогічний оптимізм, творчий підхід (дис. с. 65).

Глибоко розкриваючи актуальність проблеми, дисертантка слушно зауважує, що формування краєзнавчої компетентності майбутніх учителів географії реалізується в процесі вирішення таких завдань, як формування мотиваційної сфери, педагогічної спрямованості, розвиток географічного мислення; надання знань про рідний край у курсах фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін; розвиток професійних умінь і навичок, що досягають завдяки оновленню організаційно-педагогічних умов навчального процесу, польової й педагогічної практики, де провідними видами діяльності студента є пізнавальна та дослідницька краєзнавча робота на основі інтегрованого підходу й проблемного навчання.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Дисертаційне дослідження Чалої О. В. відрізняється структурованістю, цілісністю, логічністю викладеного матеріалу; оформлене відповідно нормативних вимог до кандидатських дисертацій і вкладається в рамки визначеного обсягу. Рецензована дисертація є рукописом та відповідає паспорту спеціальності 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» 01 «Освіта / Педагогіка».

Рецензована робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків. Автором опрацьовано достатній (347 найменувань, з них 10 іноземною мовою) обсяг літературних джерел. Розділи дисертації є логічно завершеними, взаємопов'язаними, містять висновки, які відповідають їх змісту.

Вважаємо, що зроблені висновки за обраною темою є достатньою мірою обґрунтованими, оскільки вони базуються на сучасних положеннях географічної науки, педагогіки і психології, використовують досягнення вітчизняних та зарубіжних науковців у галузі краєзнавчих досліджень, ґрунтуються на апробованих авторських розробках.

Підтверджуючи актуальність дослідження, Чала Ольга Василівна логічно окреслила стратегію наукового пошуку, визначивши його об'єкт, предмет, мету, завдання, методи та наукову новизну (дис. с. 22-25); розкрила

зміст та структуру процесу формування краєзнавчої компетентності студентів-географів, обґрунтувавши роль закладу вищої педагогічної освіти у визначеному процесі. У відповідності до мети сформульовано завдання дослідження, які розв'язувалися в три етапи: мотиваційно-ціннісний, теоретико-практичний і практико-орієнтовний. Слід відзначити, що об'єкт та предмет дослідження відповідають специфіці обраної теми, логічно продуманою постає гіпотеза дослідження, згідно з якої формування краєзнавчої компетентності у географів здійснюватиметься ефективніше за умови апробації розробленої моделі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки та реалізації визначених педагогічних умов.

Для розв'язання завдань дослідження та досягнення його мети використано комплекс теоретичних й емпіричних методів. Позитивним є те, що методи добиралися відповідно до завдань дослідження, робота з теоретичним і фактичним матеріалом здійснювалася за послідовністю, що визначена програмою роботи.

Вважаємо, що авторкою досить вдало визначено сутність педагогічних умов формування досліджуваного феномену, а саме: розвиток позитивної мотивації, яка стимулює активну краєзнавчу діяльність шляхом формування в майбутніх фахівців свідомого ставлення до оволодіння краєзнавчими знаннями, прагнення до самоосвіти в процесі дослідницько-краєзнавчої діяльності, усвідомлення цінності краєзнавчої роботи; залучення майбутніх географів до різних видів краєзнавчої роботи, що спрямована на набуття студентами-географами досвіду освітньо-пізнавальної, краєзнавчо-пошукової, практико-перетворювальної, ціннісно-збережувальної діяльності творчого характеру; змістово-методичному забезпеченню процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів завдяки контекстному включенню в її зміст спеціально розроблених інформаційно-розвивальних блоків знань і вмінь та відповідного спецкурсу.

Авторкою здійснено експериментальну апробацію та доведено ефективність удосконалених у процесі дослідження форм організації практичних занять з використанням краєзнавчого матеріалу. Це дало їй змогу з'ясувати, що фундаментальним дисциплінам, які забезпечують студентів вміннями дослідження рідного краю відводиться провідна роль у засвоєнні підростаючими поколіннями змісту краєзнавчої інформації.

Належним чином обґрунтованим і реалізованим постає практичне значення одержаних результатів дослідження, яке вбачається Чалою О. В. у блоку теоретичного матеріалу для контекстного включення в лекційні курси («Економічна та соціальна географія України», «Геологія», «Ландшафтознавство та географія ґрунтів», «Фізична географія України», «Регіональна, соціальна і економічна географія світу», «Основи теорії суспільної географії»), що репрезентує когнітивний складник краєзнавчої компетентності майбутніх географів та розкриває сутнісні ознаки краєзнавства як сфери професійної діяльності, а краєзнавчої компетентності як важливої складової частини фахової підготовки географа; спецкурсу для здобувачів «Краєзнавство та методика його викладання»; банку творчих завдань для організації самостійної роботи в процесі аудиторної та позааудиторної освітньої діяльності здобувачів, а також завдань для педагогічних практик у контексті формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів; дібраного й адаптованого пакета діагностичних методик для визначення рівня сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів.

До основних досягнень роботи слід віднести визначені дисертанткою «найважливіші аспекти реалізації краєзнавчої компетентності майбутнього географа: засвоєння методів самостійного отримання знань з різних інформаційних джерел (формування системи знань про різноманіття й особливості територіальної організації сучасного географічного простору рідного краю на різних його рівнях); виконання ролі громадянина, члена соціальної групи, колективу (формування географічного образу своєї країни в

усьому її різноманітті); вміння аналізувати ситуацію на ринку праці, удосконалювати й реалізувати професійні можливості (оволодіння практичними навичками й уміннями використання географічних, краєзнавчих знань та інструментарію географічної науки для аналізу, узагальнення та систематизації різноманітної інформації, використання територіальних аспектів, природних, соціально-економічних процесів і явищ, безпосередньо або опосередковано пов'язаних з навколишнім середовищем, а також освоєння початкових підходів до їх прогнозування, оцінки, моделювання та проєктування природної, господарської та екологічної ситуації на конкретних територіях; знайомство з професіями, що вимагають географічної підготовки); знання культурних та побутових особливостей населення (знайомство з культурними та національними особливостями) (дис. с. 129).

Заслугує на увагу чітке визначення авторкою основних етапів дослідження: мотиваційно-ціннісний, теоретико-практичний і практико-орієнтовний.

У першому розділі «Теоретико-методичні засади формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки» проаналізовано ступінь розробленості проблеми дослідження в науковій літературі; розкрито сутність, структуру та особливості формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки; наведено результати констатувального педагогічного експерименту.

У розділі особливого значення набуває обґрунтованість змісту, структури теоретичних й методичних концепцій і підходів до розв'язання проблеми формування краєзнавчої компетентності у філософському та психолого-педагогічному контекстах.

Логічним продовженням є визначена дисертанткою структура краєзнавчої компетентності майбутніх учителів географії. Безсумнівно позитивним, на нашу думку, є виділення Чалою О. В. потреби у набутті здобувачами вищої освіти досвіду, необхідного для продуктивної краєзнавчої

діяльності, що проявляється, наприклад, в умінні складати описи за власними дослідженнями, краєзнавчими джерелами, в результаті яких складаються географічні характеристики територій.

Науковий інтерес викликає авторська інтерпретація семантики базових понять («краєзнавство», «компетентність», «професійна компетентність», «професійна компетентність майбутніх географів»), що виступають основоположними для наукового обґрунтування теоретико-методологічних основ формування краєзнавчої компетентності педагога-географа. Чільне місце в дослідженні займають обґрунтовані Ольгою Василівною психолого-педагогічні засади компетентнісного підходу, що безпосередньо пов'язані з задоволенням конкретних освітніх потреб та інтересів майбутніх учителів географії.

Другий розділ «Теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки» присвячено теоретичному обґрунтуванню та дослідно-експериментальній перевірці педагогічних умов, спрямованих на підвищення ефективності процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки. Варто відмітити, що розробка педагогічних умов формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки здійснювалася з урахуванням визначених теоретико-методологічних підходів (системний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, країнознавчий, культурологічний); принципів (системності, фундаменталізації, гуманізації і гуманітаризації змісту географічної освіти; її краєзнавчого контексту; єдності змістового й процесуального блоків фахової підготовки майбутніх географів); сукупності теоретичних положень щодо сутності та структури краєзнавчої компетентності зазначеної категорії фахівців та особливостей її формування на етапі фахової підготовки у ЗВО. Відзначаємо, що всі вони визначені доцільно. Заслуговує на увагу застосування методів, спрямованих на формування краєзнавчої

компетентності майбутніх учителів географії що, безперечно, надає можливість використовувати отримані знання і практичні навички у майбутній професійній діяльності.

Ольгою Василівною констатовано, що визначена методика ґрунтується на принципі пошуково-дослідного навчання. Експериментальні дослідження автором здійснювалися за допомогою спостереження, експерименту, вимірювання, порівняння, методу проєктів, пошук чи створення краєзнавчих матеріалів різного виду і ступеня складності; їх прикладне використання; складання описів за краєзнавчими джерелами; формування вміння дослідницької роботи з краєзнавства тощо.

У роботі визначено провідні якості студента-географа, майбутнього вчителя географії який оволодів краєзнавчою компетентністю: глибокі й системні знання з фахових дисциплін, уміння виконувати різні види краєзнавчих робіт, сформованість пізнавальних мотивів, прояв творчої активності при засвоєнні інформації про рідний край.

Ціннісним є створення моделі процесу формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів, що містить: цільовий (мета, завдання), методологічний (наукові підходи, принципи), змістово-технологічний (компоненти, критерії, етапи, педагогічні умови, форми, методи і засоби досягнення ефективного результату) та результативний (рівні, результат) блоки. Педагогічні умови формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів становлять собою комплекс заходів, що забезпечували реалізацію в освітньому процесі спроектованої моделі.

Авторкою здійснено діагностику рівнів сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів; схарактеризовано організацію та хід педагогічного експерименту; доведено ефективність упровадження запропонованої моделі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів та умови її реалізації; проаналізовано та узагальнено результати дослідно-експериментальної роботи.

Навчальний матеріал розробленого Чалою О. В. спецкурсу «Краєзнавство і методика його викладання», основні завдання якого полягали в посиленні мотивації щодо вивчення рідного краю, формуванні в майбутніх фахівців ціннісного ставлення до майбутньої професії, умінь та навичок здійснювати краєзнавчу діяльність, вирішувати професійно-педагогічні проблеми, викладати краєзнавство в школі сформовано за лінійно-концентричним принципом (генерується навколо змістових ліній, в основі яких закладені рівні організації краєзнавчої роботи й сучасні методи наукового пізнання). «Заняття зі спецкурсу проводились із застосуванням спеціально розроблених завдань: «Краєзнавство на сучасному етапі», «Правила проведення туристсько-краєзнавчих подорожей», «Планування маршруту», що сприяло самоорганізації та самоосвіті студентів, формуванню мовної культури, засвоєнню географічної, краєзнавчої термінології, практичних навичок роботи з обладнанням, компасом, картографічними матеріалами, використанню туристського спорядження та обладнання, виконанню топографічних робіт, свідомого ставлення до власного здоров'я» (авторeref. с.14).

Чала О. В. детально розкриває дослідницький контекст поставленої проблеми, демонструє належну обізнаність із працями вчених, що стосуються різних аспектів її роботи. Зокрема, привертає увагу багатий фактичний матеріал, ретельний кількісний аналіз отриманих даних, уміння дисертантки різнобічно інтерпретувати дослідницькі результати.

Порівняльний аналіз засвідчив, що проведена дослідно-експериментальна робота забезпечила позитивну динаміку показників сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх географів. Зокрема, для всіх компонентів досліджуваного феномену після проведення формувального експерименту у студентів експериментальних груп, на відміну від контрольних, спостерігалася позитивна динаміка високого рівня (збільшення на 24% кількості студентів, які виявили високий рівень) за рахунок зниження кількості студентів з низьким рівнем (зменшення на 19,5% студентів із

низьким рівнем), показник середнього рівня не зазнав значних змін. У контрольних групах показник високого рівня краєзнавчої компетентності збільшився лише на 1,7%, низький та середній рівні зменшилися відповідно на 4,9% та 3,2%, Це свідчить про ефективність виділених Чалою О. В. педагогічних умов.

Достовірність та наукова новизна здобутих результатів, повнота їх викладу в опублікованих працях. Проведене дослідження за темою дисертації є достовірним та обґрунтованим. Дисертація виконана відповідно до тем науково-дослідної роботи ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» як складова частина комплексної теми «Освітні технології навчально-виховного процесу в сучасних умовах» (державний реєстраційний номер 0110U000751). Тему затверджено вченою радою ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (протокол № 4 від 30.11.2012 р.) та узгоджено Міжвідомчою Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 10 від 18.12.2012 р.). Вірогідність результатів експерименту забезпечується поєднанням кількісного і якісного аналізу емпіричних даних, використанням методів математичної статистики.

Результати дослідження та навчально-методичні матеріали впроваджено у навчально-виховний процес ряду навчальних закладів України, що підтверджено відповідними довідками.

Результати та зміст дисертації опубліковані в 9 публікаціях, з них 5 статей у наукових фахових виданнях України та 1 публікація в зарубіжному періодичному виданні.

Таким чином, мета і завдання поставлені в роботі досягнуті. Зміст дисертації повністю висвітлено в публікаціях і авторефераті. Рукопис завершують досить об'ємні додатки.

Зауваження щодо змісту дисертації.

Відзначаючи високий рівень та глибину проведеного Чалою Ольгою Василівною наукового дослідження, хочемо висловити деякі зауваження та побажання:

1. Авторка подає характеристику сучасної системи підготовки майбутніх географів у вищій школі України, але з огляду на зміцнення європейського вектору вітчизняної освіти варто було б це здійснити у порівнянні з аналогічною підготовкою в закордонних закладах вищої освіти.

2. Дещо переобтяжений перший розділ дисертації. На нашу думку, матеріал, що визначає поняття «компетентності» є досить відомим у наукових колах. Варто було б, розкрити особливості не лише вищої, а й шкільної краєзнавчої освіти, показавши наявність стрижневих ліній компетентнісного підходу, адже у дослідженні здійснюється підготовка географа для школи.

3. Упущенням у розробленій авторській моделі формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки вважаємо відсутність чітко визначених об'єкта і суб'єкта на яких спрямований вплив дії моделі; відсутність чіткості у визначенні її назви (по тексту – це структурно-функційна модель, а підпис на с.148 – модель) та відсутність її графічного зображення в авторефераті.

4. У дисертації доцільно було б більш чітко визначити місце і роль виховної роботи, особливості організації і проведення зі студентами географічних практик краєзнавчого змісту, що мають сприяти організації практичного рівня формування їх краєзнавчої компетентності, поглибленому вивченню особливостей рідного краю з урахуванням освітніх потреб, нахилів, здібностей й інтересів кожного.

5. Вважаємо, що в авторефераті має бути висвітлена (можливо в скороченому вигляді) методика здійснення розрахунків порівняльного аналізу показників сформованості краєзнавчої компетентності майбутніх учителів географії (у %). Для широкого загалу читачів залишається не зрозумілим: як було зведено до одного показника такі різні педагогічні одиниці як мотивація, емоції, знання і вміння.

6. Значно послаблює роботу те, що зустрічається перелік прізвищ науковців без посилань на літературні джерела (наприклад, с. 19-21), а також потрібно вказати також і на технічну сторону: у тексті дисертації мають місце окремі мовно-стилістичні огріхи (с. 6, 27, 29, 81, 124, 241).

Загальний висновок та оцінка дисертації.

Робота виконана на достатньому науковому рівні, її наукова і теоретична значущість, якість і повнота опису результатів повністю відповідають вимогам до кандидатських дисертацій. Вважаю, що дисертаційна робота «Формування краєзнавчої компетентності майбутніх географів у процесі фахової підготовки» відповідає сучасним вимогам до робіт такого виду за змістом і науковим рівнем відповідає пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно постанов Кабінету Міністрів України за № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., №943 від 20.11.2019 р. та № 607 від 15.07.2020 р.), що дає підстави для присудження Чалій Ользі Василівні наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти 01 «Освіта / Педагогіка».

Офіційний опонент

доктор педагогічних наук, професор
завідувач кафедри географії та
методики її навчання

Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

О. В. Браславська

Підпис офіційного опонента

Браславської О. В. затверджую

доктор педагогічних наук, професор

ректор Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

О. І. Безлюдний